

О НАСЉЕДНОМ ПРАВУ У БОКИ

(Осврти на прилике у XIX и на почетку XX вијека)

Симбиоза словенског — обичајног и европског римско-византијског права у Боки изразита је у породици и наслеђству. Међусобна борба и међутицаји начела европског индивидуализма и словенског колективизма јако су присутни у наслеђно-правним односима приморске породице све до у новије доба.

Иако кроз историју гео-политички раздвојени, Бока је етнички, привредно и друштвено најуже повезана са својим црногорским и херцеговачким залећем. Насељена становништвом, које је у миграционим таласима струјало из Црне Горе и Херцеговине, Бока је чувала уредбе и правне обичаје из старог краја као своје домовинско право (*«il costume della patria»*) и управљала се по њима. С друге стране, Бока је за Црну Гору и Херцеговину „прозор у свијет“, преко ње су, нарочито у XVIII и XIX вијеку, стицале у црногорско и херцеговачко залеће правне установе, својствене приватној својини и развијеном робном промету. Рецензија ових усанаова у Црној Гори и Херцеговини иде напоредо са утицајем шеријата и српског средњевјековног права, чија је традиција на читавом овом подручју особито жива. Ни усанове, које из Боке иду у њено словенско залеће нити усанове које се из Црне Горе и Херцеговине преносе у Боку, не јављају се у чистом — класичном, већ у „деформисаном“ виду, зависно од степена утицаја средине којој су намијењене и способности ове средине да их прихвати. Правни динамизам у Боки дао је и у наслеђном праву особита рјешења и специфичне усанове које привлаче својом свјежином и оригиналношћу.

Код расправљања наслеђно-правних спорова на приморском селу суде народни судови држећи се, углавном, норми обичајног

домовинског права.¹ У градовима, трговачким центрима Боке, насељеним и романским становништвом које је више пријемчино за стране установе, односи су сложенији и суде их млетачки и аустријски судови, држећи се начела и закона којима је основица у римско-византијском праву. Но, и код једних и код других, код првих више код других мање, изражен је утицај норми обичајног права словенскога поријекла. Сродност наслебно-правних установа и слични поступак у споровима ове врсте код Црногораца и Бокела, омогућили су да се између Црне Горе и Аустрије у 1849. години, на бази реципроцитета, уреди наслебно-правна потраживања Црногораца у Боки, с једне, и аустријских држављана у Црној Гори, с друге стране.²

Првенство мушких у наслеђивању, искључење женских лица из наследства као конкуренту са мушким наследницима у истом наслебном реду, приоритет мушке лозе над женском, начела позната из средњевјековног словенског права и тврдо укоријењена у црногорској друштвеној пракси живе, иако не у класичном виду, и на бокешком селу. Њихов утицај је значајан и на наслебно правне односе приморског градског становништва. Скоро сви статути приморских градова (Дубровачки, Которски, Будвански) узаконили су принцип да код живе браће сестре не наслеђују.³ Тај принцип је, у народном судовању, на снази и посланје доношења аустријског Грађанског законика 1811. године.

¹ Према је аустријским прописима, који су важали на подручју Боке, жена изједначена у наслеђивању са мушкарцем, она се, на приморском селу, у правилу, не користи тим правом већ га се одриче у корист својих најближих мушких сродника. Насупрот, „западним јуридичким начелима“ римског права „... у Боки и Далмацији и сада бива, да се народ својим правилима аустријског законика нерадо повињује и жене имајући и рођенога порога, одричу се врло често права својег на отциштво на корист браћи својој, запољављујући се прћијом у благу, одјећи или новцу“ (Б. Пестрановић, О праву наследства код Срба, Београд 1923, 20, 21).

² Десетог септембра 1849. године Правителству јупци сенат објавио је преко Народне канцеларије „... да је ц. к. аустријским поданицима слободно, а и унапријед биће им слободно од Црногорацах получивати наследства завјештена и незавјештена, која би се појавила у њихову ползу, без икаквог умањивања или ипоземства.

И обећава се од истог Правителства држати и набљудати допуштење Аустријцима у получивању наследства у Црној Гори докле год таква једнака узимност употребљавана буде у ползу Црногораца у држави аустријској.“

(Црногорске исправе XVI—XIX вијека, Цетиње 1964, 237).

³ Н. Вучковић, Статут Будве, Будва 1970, 44, 46. По Которском статуту кћери код живе браће не наслеђују. Браћа су у обавези да сестрама и унукама дају прћију. Пријемом прћије — мираза сестре и кћери су испрале сва своја права из очевине. Отац је дужан да уда прво кћери од прве жене а онда од друге и даље (Statuta civitatis Cathari, cap. 141, 144, 146, 166, 167). Слична решења има и Дубровачки статут (глб. 4, кап. 26, 27. и 47). Кћери не наслеђују заоставштину родитеља, умрлих без тестамена (filiae maritatae, sive non maritate habentes fratrem vel fratres omnes

важећег и за Боку, који је у наследном праву приципијелно изједначио мушке и женске.

Трагови родовског устројства друштва живе у свијести Бокеља. Непокретна имовина је основица колективитета рода и, у правилу, наслеђивањем се преноси на његове мушке изданке. За вријеме превласти компактних родовских група (кућне заједнице, братства и племена) нема наслеђивања у класичном смислу, наслеђивање се исцрпљује у сукцесији плодоуживалаца заједничке имовине. Постоји двоја задруга на ситне — индивидуалне породице, заједничка задружна својина прераста у приватну својину која раба наследно право као „право“. Појединац се, као приватни власник, сманципује од друштвеног колектива, његова имовина као индивидуална својина прелази на његове правне сљедбенике. Но, иако је Бока у процесу дробљења задружне породице на индивидуалну породицу и распада колективне својине далеко одмакла испред Црне Горе, посебно испред црногорских Брада, рецидивни „колективистичког“ менталитета јако су присутни у њеном наследном праву. И онда када је његова својинска основица квалитативно измијењена, колективну својину надомјестила је приватна, архаично наследно „право“, право које је на прелазу од родовског на чисто приватно својинско наследно право (ако је исправно, тако рећи) држи се у друштвеној свијести и као конзервативна сила тражи своју примјену у свакодневной пракси. Више него и једна друга грана права наследно право показује структуру и анатомију одређеног друштва. У Боки посебно, наследно обичајно право имало је неочењиво значење у борби против тенденција туђинске мајстачке и аустријске власти за одчаровавањем напета становништва у Приморју. Оно је чувало народносни дух и пренијело у савремено доба баштину предака. Отуда, истраживање наследног права на овом подручју није од значаја само за историју права већ је од прворазредног интереса за глобално изучавање друштвених прилика у Боки, за њену политичку историју.

Тестамент као инструменат посмртног располагања са имовином развио се у друштву приватне својине и њен је непосредни производ. Колико је одређено друштво одмакло на путу раслојавања, до које мјере је стигао процес нестајања колективних облика својине и настајања приватно-својинских односа може се пратити на основу тестамена. У компактнијем родовском друш-

dehent recumbere in fratrem cum suis partibus). Кћери се позивају на наслеђе тек ако немају браће (*filiae si non habent fratrem, sint tanquam masculi in patrimonio* — cap. 26). Ако оставилац нема дјете наслеђују га најближи сродници, родитељи су ближи од браће (*lib. 8, cap. 29*). Наследни редови шјесу ограничени, они иду све док се сродство може доказати. Кћери имају право да од браће траже прилику која је обично у покретним стварима, а понекад су се давале куће и непокретне имовине (Б. Петровић, *оп. цит.*, 28, 29).

тву, чија је основица колективна својина, домет тестаменталног располагања је безначајан. Појединац може располагати за случај смрти — *mortis-causa*, својом личном имовином — особином која је обично у покретним стварима, новцу, стоци. Непокретна имовина остаје роду и преноси се са генерације на генерацију. Тестатори су, често, саморанци — људи без порода, чији је дом пред угасом. „Ископштина“ се, иначе, по народном схватању држи за проклетство, божју казну. Искупљење од ове казне „саморанци“ траже у завјештајима цркви.

Са оваквог приступа узето, а ослањајући се на стање у XIX и почетком XX вијека, бива јасно је зашто тестаментално наслеђивање у Боки развијеније него у Црној Гори, Херцеговини и њиховом дубљем залеђу. Услед појачаног робно-новчаног саобраћаја у Боки раније су ископшили колективни облици живота, друштвени живот је „приватизиран“, лична имовина је постала мјерило вриједности појединца. Са Боком у непосредној вези, Стара Црна Гора, посебно Катунска нахија, раније је превазишла колективне својинске облике него Брда и крајеви који су у сусједству Турске. Отуда чињеница да је тестаментално наслеђивање најразвијеније у Боки, мање је развијено у Старој Црној Гори, а у Брлима је тек у повоју. У сјеверној Албанији скоро да нема класичног тестамента — *«institutio heredis»*, познати су легати. У мјестима близу турске границе слабом интензитету наслеђивања по основу тестамента доприноси шеријатско право које, у начелу, пориче тестаментално наслеђивање. У сва три подручја (Бока, Црна Гора и сјеверна Албанија) негде мање негде више, производне односе интересују конзервативна друштвена свијест и старинске норме обичајног права који, због спорог привредног развитка, дјелују као жива сила и онда када је њихова друштвена основица превазиђена.

Тестаменти, који се чувају у архивским фондovima наших приморских градова (Котор, Херцег-Нови), су драгоцен извор за изучавање не само прилика у Боки већ за наследно право уопште, његову генезу посебно. Виђено кроз ове тестаменте, наследно право у Боки носи још увијек живе патријархалне одлике. Опоруке исказују свијест и надзоре завјешталца у томе смислу. Тестаментом, сачињеним у Кртоли 2. августа 1894. године, Буро Окиљевић располаже својом имовином тако што једну половину од ње оставља на уживање својој жени. После жељене смрти ова половина Бурове заоставштине, по налогу тестатора, остаје за сина Јока „... а иза њега вазда на мушки род, тј. његовим синовима Иву и Перу. Друга половина оставштине иде законским наследницима.“ И у случају кад је тестатор жена а заоставштину чини материнство код одређивања наследника мушка дјеца су,

⁶ Историјски архив у Котору (у даљем тексту: ЛИК), Т—XV, 1894—1897, РII, № 21—1895.

у правилу, привилегисана. Женска дјеца, ако су удата, намирена су прџијом, некад богаџијом од дијела који би им припао по законском наслеђству.⁵ Дана 7. фебруара 1894. године у ц. к. претурџи у Котору Јоке, удова Митра Бајковића из Главата — Грбаљ, учинила је распоред својом имовином, за случај смрти, на овај начин: удатим кћерима Стани, Кати и пок. Мари, односно Мариним правним сљедебеницима, с обзиром да су намирене прџијом, не оставља ништа. За искључивог наслеђника покретне и непокретне имовине, универзалног сукцесора, одређује сина Јова коме се ставља у дужност да у виду легата исплати неодатој Јокиној кћери Ивани и синовима Нику и Бурџу свакоме по 5 фиорина. Синове Ника и Бурџа искључује из наслеђа, као недостојне, јер је зостављају, посебно Бурџо, док је Нико по свијету и не мисли на мене“.⁶

С тим у вези, треба рећи да је установа недостојности наслеђивања скоро непозната у Црној Гори у XIX вијеку. Син је добијао дио од очевине, макар се огријешно о родитеље. У Боки је ова установа у исто вријеме стекла потпунију егзистенцију и на њу се чешиће најће у изворној документацији. Тестаментом од 16. IX 1899. године Узовић Спиридон из Доње Ластве оставља за искључивог наслеђника («Istituisco poi in erede universale...») свога сина Илију. Сину Николи оставља, од читаве покретне и непокретне имовине, само 25 фиорина, јер га је напустио у старости, удадио се од породице, вријеђао га, изазивао и малтретирао. Слично, као у тестаменту Јоке уд. Бајковић, тестатор Узовић удатој кћери Пави не оставља ништа, јер је исплаћена миразом — прџијом и трошковима око удаје у износу од 250 фиорина.⁷

⁵ Прџија се углавном, састојала од шкриње, одјеће, неког комада златног накита. Ребе је давано у повцу, стоки и земљи. Приликом предаје прџије вршена је њена процјена. Записник о процјени је судски овјераван, један његов примјерак предаван је жени што је ову легитимисало као власника имовине која је у саставу прџије. Жена није била власна да прџију отуђи без пристанка мужа. Наплата мужевљевих дугова од прџије није се могла извршити без пристанка жене. По жениној смрти њену прџију наслеђују дјеца. Ако дјеце нема, муж је враћао прџију жениној родбини. Умре ли муж а жена се поново уда, мужевљеви сродници су дужни да жени врате прџију или исплате њену противврџијност (Марија Црнић-Пејовић, Мојдеж по документима Архива Херцег-Новог, Бока 10, Херцег-Нови 1978, 65). Правило да се прџија бездјетне жене ако ова умре, враћа њеном роду инвалдно је правилу члана 56. Законика књаз^а Данила од 23. априла 1855. године: ако би дјевојка која се уда понијела имање од својих родитеља, а умрла би без дјеце ... она се све ово имуће и све оно, што би она са овим имућем стекла, има подијелити на њену браћу, или ако нема браће, на сестре; ако ли нема ни сестара, онда на близку.“ Овим правилом Данилов Законик и обичајно право у Боки учинили су компесију живој родовској традицији у Црној Гори и Боки. Имовина се враћа роду од кога је и одузета. Установом наслеђивања бездјетне олове род се бранио од свога распадања.

⁶ АИК, ТЕ — XV, 1894—1897, 3—1894.

⁷ АИК, ТЕ — XV, 1894—1897, 1—1894.

У XIX вијеку црногорско друштво је скоро искључиво аграрно. Бока је претежно оријентисана на поморство, занатство и промет, од пољопривреде и сточарства се мање зависи него у Црној Гори. Губитком непокретне имовине и стоке, изласком из друштвеног колектива који се о њему стара, Црногорац губи ослонац за опстанак и мора да сели из земље. Друштвени развитак тамо није превазишао неке основне вриједности из доба „племена“. Једна од њих је и обавеза безусловног издржавања родитеља и старања о њима. Та обавеза је и правна и морална. Сви је, без интервенција власти, извршавају. Развијена робно-новчана привреда, каква је била у Боки, одбацује колективистички менталитет, ствара индивидуалистичку психологију која одбацује старе и немоћне. То су неки од чинилаца због којих су индигнитет у наслеђивању и искључивање из наслеђа у Црној Гори, још увијек скоро незапажене појаве, док су у Боки актуелни.

Отуда су код опредељења тестатора у Боки, као што се види из наведених примјера, разлози издржавања истакнути у већем степену него у Црној Гори. Тако, Маре уд. Крста Вукасовића из Ораховца, тестира 12. маја 1894. године имовину у корист своје унучке Нане Тодорове Лалошевић. Мотивација тестирања: немајући никога свога, осим своје унучке Нане, тестаторка Маре, немајући чим другим наградити њен труд и његу које „као права кћи улаже“ око тестаторке оставља јој, за случај своје смрти, своје очинство — кућу и 88¹/₂ талијера. Издржавање које презумптивни наследник даје тестатору треба да је по закону и зависи од потреба издржаваног и могућности даваоца издржавања.⁴

Није у обичају да сестре, код жива брата, траже да наслиједе очинство. Но, под утицајем законских прописа и општег прогреса друштвене свијести, све чешћи су изузеци од тога правила. Док је сестра у животу, она ће се обично одрести од наслеђства у корист брата. Међутим, по сестриној смрти, чешће бива да сестричини траже од ујака да наслиједе материштво, по праву представљања своје мајке. Сазријевају услови за пуну еманципацију жене у наследно-правним односима и њено потпуно изједначење у наследном праву са мушкарцем. Ситуација, код овог питања, у Боки је прелазног карактера. Деси ли се да сестра која има живог брата тражи дио очинства а братовљева жена то право не тражи од свога рола, долази до исправичног стања које је на братовљеву штету. Стога, тестатор Симо Ацић из Тивта, у завјештају датираном 14. II 1897. године, налаже: „Ако би моји сестрићи Лука и Марко пок. Илије Перацић, жељели имати дије-

⁴ АИК, ТГ — XV, 1894—1897, № 23/1894. Будући већ 17 година сирота Спичаши Стане, тестаментом од 4/16. октобра 1848, оставља кћери Мари да је држи и штребе по смрти „... по закону и ње могућству“ (АИК, ТГ — XIII, 1847—1853, ф. II, № 7).

да по наслеђеству своје мајке а моје рођене сестре наређујем да и моја жена Либе тражи наслеђство од свога оца.⁹

Наслеђно право у развијеном грађанском друштву значи наслеђовање у имовинске односе умрлог. Лични односи гасе се његовом смрћу. Код рабања наслеђног права као „права“, док је оно право у повоју и изражава прелаз са колективног на приватно својинске односе, на наслеђивање се гасда не само као на имовинско већ и лично наслеђовање оставиоца. Наслеђник улази не само у његове имовинске већ и у личне односе. У личности наслеђника продужава се имовински и дио личног субјективитета умрлог. Примајући заоставштину наслеђник треба да се спомене имена умрлог, да продужи култ његове славе, традицију његовог рода, да га свети ако је погинуо због криве освете. Ако нема рођене дјете, оставилац, у правилу, хоће да се продужи преко најближих мушких братственика и њима тестира имовину. Трагови оваквог „персоналистичког“ схватања наслеђног права, које и није право у савременом правно-техничком смислу, особито су јачни у Црној Гори а нијесу без озбиљног значења и у Боки.¹⁰

У Црној Гори је обичај да кћери код живе браће не наслеђују. Тај обичај је узаконен и у писаним прописима које је

⁹ Као под 8, Р. П. № 13.

¹⁰ Штилет Станко из Котора, тестаментом од 30. X 1895. године, оставља својој незаконитој жени Мари читаву своју заоставштину на ужитак. Ако тастаторова кћер Марс не би тим била задовољна, онда 1/2 заоставштине паде невенчапој жени Мари а 1/2 „родпој“ кћери, такође по имену Мари. Пошто незаконита жена умре, онда имовину која иза ње остаје, нека наслиједи мушки пород тастаторовог брата Марка, ако га овај у мсвувремену стекне (као под 9, sezione VII, Р. П. 24—1895). Zaccaria Vetona из Прча, тестаментом од 1. новембра 1889. године оставља покретну и непокретну имовину жени *Rachelle*, с тим да ова послуже њене смрти паде њеновим синовцима од брата му *Francesca*, односно у оквиру мушке докт: *«tutto quello che rimanesse dopo la morte della mia diletta consorte Rachelle di mia sostanza assoluta, intendo e voglio che vada a beneficio dell' miei quattro nipoti, figli del defunto mio fratello Francesco nel ramo maschile, in eguali porzioni»* (АИК, Окружни суд III—IV — 4, 1890). Но, и тамо гдје кћери нијесу искључене из тестамена већ конкуришу са синовима, обичај је да се кћерима мање остави. У дио који им допада од очевине, по тестаменту, урачуна им се и вриједност коју су примили у име прџије — мираза. Иво Вучетић из Булве, тестаментом од 11. јуна 1827. године, одредио је да 1/2 његове непокретне и покретне имовине остане на ужитак његовој жени Мари. Иза Марине смрти три дијела од ове половине остају за сина Марка *«in via di legato»* а четврти дио од исте половине паде другом сину Нику *«in via di legato»*. Друга половина од укупне оставштине (*quattro ottavi*) Вучетића, по тестаменту, дијели се на једнаке дијелове синовима Марку и Нику и кћерима Стани и Анђи (АИК, ТЕ XIII, 1847—1853, ф. III, testamenti dell'anno 1847, № 4). Опоруком Вука Андрића од 15. X 1897. такође се битно привилегише син на штету кћери: 1/2 непокретне имовине остаје за сина Пера из безусловно располагање. Другу половину оставштине дијеле син Пера и кћери Јоке и Марс — свакој од њих по 1/3 (АИК, ТЕ — XV, 1894—1897, PII № 20—1897).

Црна Гора донијела у XIX вијеку.¹¹ Право кћери на очинство исцрпљује се у опреми — прѣији „... што јој родитељи при удаби од добре воље даду“ (правило чл. 51. Даниловог Законика). У обичају је, нарочито у првој половини XIX вијека, да и сестре — безбратнице које наслеђују очинство, кућу, окућје, врте, тј. „асаблак“ (*domo et casamento*) оставе за најближу родбину по очевој лози, а за осталу имовину — очевину од исте родбине приме неку, обично умањену, противувриједност у новцу. Било да је ријеч о немању права да наслиједи код живе браће, или о одустању сестре — безбратнице од тога права у корист ближике, удата кћер и сестра задржавају за себе право родовања, као посебно право. То право, као еквивалент за изгубљено наследно право, исцрпљује се у праву одиве да одржава живу везу са својим родом, да га заједно са дјецом посјећује у одређене дане у години, да буде лијено дочекана, даривана и у невољи заштићена. Одиве се у ролу често понашају као господари. Право родовања одиве тврдо је ујемчено обичајним правом и терети наследнике који су наслиједили њену очевину.¹²

Право родовања, као одјелито право одиве, егзистира, нарочито у старије доба, и у Боки. Богинићеви извјештачи запазили су га у Грбљу и Паштровићима.¹³ На трагове овога права, иако у суженијем виду и ређе, налази се и у изворној документацији из XIX вијека. Ако нема синова, тестватор оставља имовину својој жени на доживотно уживање уз обавезу да његове кћери „буду дочекивате по куштуму нашем земаљском.“¹⁴ Право родовања удате кћери до те мјере је укоријењено у народној свијести да се може и новчано изразити. Тестаментом, који је проглашен у градској претурни у Котору 17. априла 1895. године, Латковић Стане из Шишића оставља кућу и земљу које је наслиједила од родитеља сину Мићу, с тим да овај да своме брату, старијем Марином сину, један долап земље. У односу на своју кћерку, а Мићову сестру Анђу удату Марићевић из Дуба, тестваторка Стана

¹¹ П. Стојановић, Неки аспекти наследно-правних односа у Црној Гори, И. зашиси Титоград, књ. XXVII, св. 3—4/1970, 208—249.

¹² Одиве са својим потомством „... кад долазе у род иду... к ономе који је наслиједио и одиве добу у њега као у свог род и вазла им се што дарује кад одлазе...“ (Архив Историјског института у Титограду, у даљем тексту: АИИ, исписи из Богинићевог архива у Цавтату, даље: БАЦ, ф. 240, наследство — XVI, 27, 10). Одлуком од 20. маја 1833. године три изабрана главара у Беллићима извршише диобу синова Баја Ивннова и братучеде им кћери Лабула Ивановна. Главари су одлучили да Лабуловој кћери, пошто се уда „... баптину плати сви четири брата... а метех и остали хособлак, остаје за њих, а појам даје доходак и дочекај сестри у браће и у своју родбину“ (Црн. исправе..., стр. 184). Право родовања заштићено је социјално ефективном санкцијом. Страно је и изворно не дочекати лијено и не даривати одиву.

¹³ АИИ, исписи из БАЦ, ф. 236, Установа Грбљака IV, 28, стр. 2.

¹⁴ АИИ, ТЕ — XIII, ф. 1847—1853, 1847—7.

је расположила да јој именовани наследник Мишо исплати 100 фиорина и то у случају „... кад неби имала годишњи дочек и част код свога брата, по кунтуму и обичају нашем.“¹⁵ Право родовања одиве изражено је тако у новчаном еквиваленту, обавеза његове исплате је подредна и терети наследнике тек ако овај не омогући одиви да родује у обиму и на начин одређеним мјесним обичајима.

Удова је, по обичајном праву у Боки, квази наследник. Послије мужевљеве смрти, његова заоставштина припада законским наследницима, под теретом права плодоуживања у корист удове. Удовичко право плодоуживања исцрпљује се у праву искоришћавања заоставштине у границама текућих потреба удове. Појам текућих потреба одређен је мјесним обичајима. Удова нема право располагања, нема *«ius abutendi»* на имовини која је под теретом удовичког ужитка. Послије њене смрти, преудаје или селдабе у род, заоставштина се предаје *«in patria»* законским наследницима. До онда наследници имају на заоставштини само још право својине — *«nuda proprietas»*.

Одређивања тестатора у Боки, кад је ријеч о удовичком ужитку, у духу су обичајног права. Између прегледаних тестамената претезу они који удови остављају једну половину заоставштине — мужевине на уживање, без обзира на број законских наследника.¹⁶ Међутим, друштвена пракса у ово доба, превазишла је удовички ужитак у његовом класичном виду. Ужитак није више и само искључиво терет заоставштине, он је условна својина. За случај да се удова не би могла издржавати текућим приходима са заоставштине, тестатор је, обично, посебном клаузулом у тестаменту овласти да може за своје потребе нешто од имовине, која је под теретом ужитка, отуђити.¹⁷ Посјед је у Боки

¹⁵ АИК, ТЕ — XV, 1894—1897, 1895—5.

¹⁶ Држећи се позитивних прописа, државни судови досуђују удови у конкуренцији са наследницима првог наследног реда, равноправан дио. Жена добија једнак дио као дјеца јој, с тим што она овај дио прима на уживање (АИК, Срески суд, IV, 1897—1898, бр. 49/97). То у случају ако има троје или више дјеце. Али ако има мање од троје дјеце, удова добија једну четвртину оставштине на ужитак. Својина тога дијела припада дјетету. Котарски суд у Котору расправљао је заоставштину Нике Шканате из Котора, умрог 8. августа 1892. године, тако да отцу и кћери оставиона нас по 1/2 са „стегом доживотног права уживања 1/4“ оставштине у корист његове удове (АИК, Срески суд Котор IV, 21/1897). Тако је, по параг. 757 ОГЗ-а Новилираним параграфом 757 ОГЗ-а у животу остали супруг је наследник на 1/4 оставштине, ако конкурише са наследницима првог наследног реда и њиховим потомцима, а на 1/2 оставштине, онда када се појављује као наследник у конкуренцији са наследницима другог наследног реда.

¹⁷ Тестаментом од 2. I 1895. Мезалин Војни оставља 1/2 своје имовине на уживање својој жени уз овлашћење да имовину, ако „јој буде до пеполс“, може продати (АИК, ТЕ — XV, 1894—1897, 1895—17). У истом духу је и тестамент Раличевић Ива из Радовића од 14. маја 1894. Својој

успињен и ограничених је производних могућности. Приходи са њега, у правилу, не могу подмирити егзистенцијални минимум удове. Отуда у тестаментима овлаштење удови да од имовине, која је под теретом ужитка, у случају нужде, може за потребе свога издржавања понешто продати. Осим тога, законски наследници, у тежњи да имовину ослободе терета удовичког ужитка, често шиканирају удову и остају је у коришћењу њеног права. Тестамент, који се извршава као завјет предака, треба да удови тврдо ујемчи стварно коришћење права плодоуживања мужевине.

Тестаментом од 6. новембра 1893. године, Анџе жена Ника Абовића из Доње Ластве, препоручујући своју душу Богу, оставља покретну и непокретну имовину, која јој је допала по основу наследства оца и мајке, своме законитом мужу Нику „... да буде плодоуживатељ до његове смрти и да ништа не прода од тога ни дарује“. Послије смрти мужа — плодоуживатеља, по налогу тешторке Маре, половина њене имовине остаје за синове Мија и Пера а другу половину нека дијеле у четири једнака дијела као власници синови и кћери тешторке, Мија, Пера, Кате и Анџа.¹⁵ Овај тестамент је класичан образац удовчевог права плодоуживања. За случај смрти своје жене Анџе, њен муж Нико стиче право плодоуживања на њеној оставштини, односно право да имовину користи, у оквиру обичних и текућих потреба, али без права да њом располаже, односно да такне у главницу. Класичном дефиницијом речено он има «*ius utendi*» и «*ius fruendi*», али је без «*ius abutendi*». Удовчев ужитак настаје и гаси се на сличан начин као удовичко право плодоуживања. Послије смрти удовица или његове поновне женидбе оставштина се ослобађа терета удовчевог ужитка и предаје се у посјед законским наследницима тешторке.

Као законски институт удовчево право плодоуживања постоји и у Црној Гори. То право је конституисано Наредбом Великог суда у Цетињу од 27. фебруара 1891. године: „... човјек кад остане удовица има право уживања на имовину своје жене, до друге женидбе или смрти... на исти начин, као што и жена

жени Катин Иво оставља 1/2 своје имовине која послје Катине смрти остаје за сина Вука. Ако Вуко не би мајку пристојно издржавао ова је власна да од имања остављеног јој на уживање, прода за своју прехрапу (Исто, Р. П. 1895—12). Андриј Симо, опоруком од 14. II 1897. године, оставља жени Анђи своје покретно и непокретно имање на доживотно уживање. Не може ли се жена од прихода са имовине издржавати, онда јој оставља 1/2 имовине у власништво, с тим да ову имовину може продати и за своје потребе утрошити. Послије Анђине смрти заоставштину треба да дијеле тешторове кћери на једнаке дјелове (ЛИК, ТЕ — XV, 1894—1897, № 13). Обично је да тештор остави удови на ужитак читаву заоставштину онда када има само кћери. Има ли синова, удови оставља на ужитак један дио имовине, често једну половину.

¹⁵ ЛИК, ТЕ — XV, 1894—1897, 1894—11.

има право уживати на имовину свога мужа кад остане удовица, до друге удабе или смрти". Изузетно, хаљине умрле жене нијесу под теретом мужевазног ужитка већ се одмах, након женине смрти, уступају њеним наследицима.¹⁹

Установа удовчевог права плодоуживања интересантна је са више аспеката и цуди одговоре на низ питања од одлучног значења за оцјену правног стања у Црној Гори и Боки крајем XIX вијека. Она је последица опште тенденције за „модернизовањем“ породице и увођењем у брак односа основаних на узајамним правима и обавезама супруга. Удовчев ужитак је компромис обичајног права и супружанског ужитка из параг. 757. ОГЗ-а. Та установа је озбиљан корак у правцу изједначавања супруга у правима и обавезама из наслединог права. Од права супруга да један другог следују у плодоуживању до њиховог права да се узајамно наслеђују као пуноправни наследици само је један корак. Новелираним параг. 757. ОГЗ-а супрузи су то право и остварили: жена наслеђује мужа у обиму и на начин као што муж наслеђује жену. Међутим, код практичне примјене института удовчевог права плодоуживања стање у Црној Гори је другачије од оног у Боки.

Удовчев ужитак у Црној Гори установа је туђа обичајном праву. Зазор је и срамота да муж зависи од жене, да га жена издржава. Мужа који живи на жениној оставштини средина презире и не подноси га. Жива народна свијест опире се увођењу у живот ове установе. Скоро да није могуће наћи примјер да би се удовец користио правом ужитка на жениној оставштини. С друге стране, жена је у Црној Гори изузетно наследики и власник непокретних добара на којима би се конституисало право удовца на плодоуживање. Стога је удовчево право ужитка, установљено Наредбом о наслеђству од 1891. године, остало голо право и у Црној Гори имало је, углавном, формално значење.²⁰ У Боки је нешто другачије. Сама чињеница да је удовчев ужитак предмет завјештаја свједочи о његовој практичној врједности. Пала у очи да се у завјештајима жена у Боки далеко чешће тестира у корист мужа, него што је то случај у Црној Гори. Жена ће у Црној Гори прије тестирати у корист своје дјече или, ако њих нема, у корист свога рода од кога је по правилу њена имовина и узета. Како код законског тако и код тестаменталног наслеђивања, наследно-правни субјективитет жене у Боки је потпунији, жена, била то кћи, мајка или сестра чешће бива наследики него у Црној Гори. Превасиђено је овдје правило да се оставштина враћа и остаје у роду од кога је узета. Гледано кроз наследно право, рещидиви

¹⁹ Зборник судских закона, наредба и међун. уговора по судској струци за Краљевину Црну Гору, књ. II, Цетиње 1912, 189, 190.

²⁰ П. Стојаповић, Удовица и удовичко право плодоуживања у Црној Гори, Правни зборник, Титоград, 1—2/1969, 80.

патријархалног рода у Црној Гори имају снажније упориште него у Боки. Код тога не треба занемарити утицај аустријског законодавства у Боки, чија начела модерног наследног права, ма колико им се опирале норме обичајног права, надиру и коријене се у свакодневној пракси Бокеља.

Трагови крвие освете, која кара у црногорском залеђу, живе и у приморским тестаментима. Крвнина улази у оставштину погинулог и прелази на његове наследнике. Са пријемом наслеђа наследник прећутио — „таците“ прихвата и обавезу да свети погинулог. Тестаментом од 25. јануара 1845. године Јово Андрић из Паштровића одредио је да његову кућу и баштину, све што се иза њега нађе, дијеле, „ка три брата“, његова два сина и синовац Андрија. Напомиње да се умирио са убицом свога брата — Андријиног оца и на име крвнине примио 266 талијера. Ако Андрија не пристаје да у оставштини тестатора Јова учествује са једном трећином, онда нека му Јовови синови исплате износ који је тестатор примио на име крвнине за његовог оца.²¹

Наследно право у Боки је толерантније према ванбрачним преступима него наследно право у Црној Гори. Томе је узрок, не само у општем прогресу Боке и њеној отворености ка свијету већ и у утицају аустријског законодавства (према парат. 754. ОГЗ-а код законског наслеђивања ванбрачна дјеца имају у односу на матер и њене сроднике иста права као и брачна дјеца). У XIX вијеку, дјевојка „погрешлица“, у Црној Гори, губи право на издржавања и опрему из родитељског дома. Удова која ванбрачно преступи губи право на уживање мужевине. У условима аутархичне — натуралне привреде „погрешлица“, била то дјевојка или удовица, изван родитељског и мужевљевог дома није могла опстати, и обично је селила у граничне крајеве под Турском или Аустријом. Кућна послуга у Боки у приличном броју је од оваквих бјегуница. Ванбрачна дјеца у Црној Гори нијесу имала што да наслиједе од својих ванбрачних мајки, јер је жена, с обзиром на још изражену патријархалну компактност родовске групе (куће, братства), само изузетно бива наследник и посједник непокретне имовине. Од свога ванбрачног оца дијете нешто прими тек ако га отац прими у кућу и призна за своје. Због ванбрачних преступа отац је у Црној Гори кажњен тамницом и новчаном глобом (правило чл. 71. Даниловог Законика и др.). Његов преступ средина не подноси. Могућност да он тестира у корист свог ванбрачног дјетета објективно је ограничено не само ради тога што је могућност оца везаног за друштвени колектив (кућну заједницу) да тестира ограничена, већ и стога што се на располагања у корист ванбрачног дјетета нерадо гледа. У Црној Гори отац тестира само са личним дијелом, ако га има. Синовљевог дијела се не смије дотаћи. Овлашћења оца — домаћина у Боки

²¹ АИК, ТЕ — XII, 1847—1853, ф. II-6.

су шира, он често тестира са читавом кућном имовином, чак и са потенцијалним дијелом синова. Његова овлашћења имају неке атрибуте «pater — familias-a».

Посљедице ванбрачних престопа на наслједно-правне односе у Боки нешто су другачије од оних у Црној Гори. Жена је у Боки, па била то и ванбрачна преступница, више еманципована у посједовању и располагању имовином, па располагања у њену корист и у корист њеног ванбрачног дјетета се одмјереније гледа. Тако, Јанковић уд. Марс из Грбља, тестаментом од 5/17. марта 1896. године оставља својој законитој кћери и њеном незаконитом сину, кога је добила као удова, своју имовину и то обојици на равне дијелове. Ако кћерин син а оставитељни унук умре или из било кога разлога не наслједи, његов дио, по тестаменту, има да припадне оцу незаконитог дјетета Нику Пера Јанковића. Ако он не би био жив, онда његовим наслједницима.²² Кћер би у овом случају иначе наслједила по параг. 754. ОГЗ-а. У већ поменутом тестаменту Штилете Станка од 30. X 1895. године одређено је да половина његове имовине остане на уживање његовој незаконитој жени Мари, с тим да Марс у нужди може од имовине „нешто и продати“.²³ У Црној Гори таква располагања у корист незаконите жене су незапажена, јер је сама ванбрачна заједница запријеђена као преступ.

Легати у корист цркве доста су честа појава у тестаментима Бокеља. Тестамент као акт располагања, за случај смрти, развио се под снажним утицајем цркве. Црква је освјетлала правило да се опорукa узима као акт светиње који се извршава као аманет. А скоро редовно одређење у тестаменту је да се, поред живих, не заобиђу ни мртви (култ предака живи у свијести обичнога народа), односно да се понешто остави за „душу“ самога тестатора, његових родитеља и предака.

У Старој Црној Гори тестамент као правни акт се, како у погледу технике његове израде, тако и у односу на суштинска одређења, развио и под утицајем Боке. Приморје је до почетка XIX вијека под духовном јурисдикцијом Цетињске митрополије а утицај цетињских владика тамо је, и послје тога времена, особито снажан.²⁴ Цетињски манастир је политички и духовни цен-

²² АНК, ТЕ XV, 1894—1897, 1897—16.

²³ Исто, 1895—24.

²⁴ На тај утицај упозорио је аустријски министар Бах у писму црквенику Мамули од 26. XII 1849. године. „Прилике се у которском округу“, пише он, „неће средити док се не почне одлучно поступати са тамошњим дивљим народом који је склон сваком злочину. Црногорске владике имају велики утицај међу православним живљем у Боки а већи дио становништва которског округа је словенске народности“. Владика, по Баху, није никад користио тај утицај да би осигурао јавни ред и мир у округу па стога треба завести опсадно стање (АИИ, исписи из Држ. архива у Задру за 1849. и 1850, исписао Ј. Миловић, ф. 261, № 8774).

гар за окупљање не само Црногораца већ и сусједног приморског становништва.²⁵ Као средиште традиције о српској средњевјековној цркви и држави овај манастир повратно дјелује на прилике у Приморју у правцу чувања вјере, народности и домовинског обичајног права. Приврженост Примораца Цетињу, као духовном и политичком центру, изражавана је кроз њихове завјештаје цетињском манастиру.

Запажено је да су тестатори у прилог цетињском манастиру, посебно у XVIII вијеку, у великом броју из Приморја или су то жене из Боке, удате у Црну Гору а очинство им је остало у Приморју. Обично су то жене — саморанице или људи без порода. Живљи робно-новчани промет у Босни раније је довео до наследно-правне еманципације жене и њене веће слободе у посмртном располагању са имовином.²⁶

Летимични преглед једног броја тестамената из XIX вијека упућује на закључак да су и завјештања у прилог цркава и манастира на подручју Боке, што се форме и садржине тестаментачке, слична завјештајима цетињском манастиру. Отац, у завјештају оставља налог да жена и синови, после његове смрти, купе дублијере за цркву „пред душом мојом и мојих мртвих“.²⁷ У другом случају, жена, за душу своју, родитеља и свих својих мртвих, оставила је за више цркава одређени новчани износ.²⁸ Иваница, жена Сава Зеновића из Режевића у тестаменту, овјереном од канћелисте у Булви 16. I 1855. године „... наредби се све ближе посљедњег излихација свог...“ изразила је своју посљедњу вољу па је оставила налог сунругу Сави да „... по закону и обичају земаљском...“ буде сахрањена у Манастир Режевиће и да се за њену душу, на терет њене оставштине поју три саландара у црквама Режевиће, Градишта и у Кастел Ластви.²⁹ Бива да тестатор за душу не остави ништа већ препусти да то учине његови наследници, зависно од својих имовинских могућности.³⁰ Инвокација тестамената је религиозно интонирана. Тестатори препоручују душу Богу и моле Блажену дјеву Марију и све свете да им испросе рај небески.³¹

Остављајући легат цркви, тестатори, понекад, немају повјерења да ће их наследници извршити у обиму који би задовољио духовне потребе завјештаоца. Штилет Станко, 30. X 1895. године, оставља кћери Мари 1/2 имовине уз легат да за Цркву Св. Госпо-

²⁵ Писмом од 6. септембра 1743. године Грбальски збор упозорава цетињске главаре да Цетињски манастир „... није једнога цасмсна или пахије, но све Скандарије и Приморја...“ (Записи, новембар 1937, 289).

²⁶ П. Стојановић, Неки аспекти наследно-правних односа..., 216.

²⁷ Као под 21.

²⁸ ЛИК, ТЕ — XIII, 1847—1853, ф. П—5.

²⁹ Исто, № 4.

³⁰ АНК, ТЕ — XV, 1894—1897, 1—1894.

³¹ Исто, 1894—10.

ће направити сребрно кандило у вриједности од најмање 50 форинти, а преко те вриједности ако хоће.³² Уз легате цркви некад су и легати у корист сиромашних. Zaccaria Vegoa из Прчања, оставља, опоруком од 1. IX 1899. године, налог својој супрузи да, послије његове смрти, 100 фиорина раздијели сиромашнима у мјесној општини и да плати 500 фиорина Парохијалној цркви са обавезом да се у овој цркви служи шест светих миса сваке године. Ово за спас његове душе и душа његових раније умрлих.³³

Опомињући се да нико не зна кад ће му „... куцнути час смрти“, Властелиновић Богдана Јово, тестаментом од 2. августа 1890. године, расположио је својом имовином, за случај смрти, у корист својих кћери. Уз то, два тавана своје куће на Пијаци Св. Николе, оставио је Цркви Св. Николе уз услов да се ова два тавана немају никад продати. За узврат нека се за његову душу служе сваке године три летургије. Жели да се од прихода са ове куће одржава православно гробље у Шкаљарима. Сувише оставља Цркви Цокрова Богородице 1 сребрно кандило, 1 сребрну икону Богородице и све остале дрвене иконе што му се набу у кући. На темељу ове опорукe Јова Властелиновића, а пошто је ц. к. намјесништво у Задру, одаљком бр. 2699/1891, овластило православно црквену општину у Котору да се прими завјештаја имовине коју је Властелиновић учинио у корист цркве, између представника црквене општине у Котору и которског пароха Ерцеговића сачињено је закладно писмо. Овим писмом црква прима прилог из Властелиновићевог завјештаја од 2. јануара 1791. године и обавезује се да, сада и убудуће, обслужује летургије на начин и у вријеме како је то одређено у тестаменту Властелиновића.³⁴

Тестирања у корист цркве у Боки, средином и у другој половини XIX вијека, су, што се тиче вриједности завјештања, скромна и оскудна. Скромна су и располагања у корист сиромашних и необезбијених. Цркви се тестирају углавном покретне ствари, црквене ствари, новац. Непокретна имовина је изузетно предмет завјештања. У настојању да економску моћ цркве ограниче на разумну мјеру, аустријска власт је надзирала извршење тестаментa, кад је ријеч о завјештању некретнина у прилог цркве. Сама чињеница да тестатори у опорукама категорично захтијевају од насљедника да се легат цркви изврши у тачно одређеном износу, да од цркве траже да не отуђује завјештану имовину и да се црква „закладним писмом“ обавезује да ће извршити према тестатору своје обавезе из тестаментa свједочи да су и црква и насљедници оптерећени легатом све више занемаривали своју обавезу приликом извршења посљедње воље завјештаоца. Порасле су сумње и неовјерење завјештаоца, како у односу на

³² Исто, Р. П., 1895—24.

³³ АИК, Окружни суд III—IV, 1890—4.

³⁴ АИК, Окружни суд, IV—1890, 8.

наследнике тако и у односу на цркву, што је, уз општу ланцизацију друштва у Боки, допринијело редукцији и слабењу завјештања у побожне сврхе.

Насљеђивање у Боки садржи озбиљне трагове задружног менталитета. Кућна заједница се задржала у свијести Бокеља и онда када је престала да постоји у животу. Насљеђивање по основу тестамена изражава свијест тестатора оптерећеног нормама обичајног права. Оно је успоравало процес продирања туђих правних установа, чувало је локалне вриједности и давало отпор позитивизацији аустријског права у Боки. Тестаменат је корекција неправичних рјешења до којих долази буквалном примјеном законског насљедног права. У друштву захваћеном општом индивидуализацијом и приватним интересом изјавом посљедње воље требало је заштити од шикане законских насљедника жене, недораслу дјецу и немоћне.³⁵ Кад се насљеђа и породице тиче, у Боки је (нарочито крајем XIX и почетком XX вијека), на снази аустријско законодавство, пред чијим рјешењима обичајно насљедно право поступно узмиче. Сукоби обичајног права и закона изазивају колебања и спорове између насљедника који пагињу обичајном или писаном праву, зависно од тога које право за њих појединачно нуди повољнија рјешења. Прецизирајући права и обавезе насљедника, тестаменат је предохрана против нејасних и спорних ситуација до којих би дошло иза смрти оставноца.³⁶

³⁵ Законско насљеђе је подредно и примјењује се тек послје исприљења тестаменталног. Иво Франовић, оставља 1853. своју имовину на ужитак жени, а послје њене смрти нека се имовина расправи и наслиједи по закону «... e dopo la morte della mia moglie che sia come le leggi comandanano» (АИК, ТЕ — XIII, 1847—1853, ф. П, № 3).

³⁶ Сличанин Стане прави тестаменат 4/16. октобра 1848, такође у жељи да послје своје смрти не остави „... узроке какве, или никакве распре међу наследјем...“ (као под 35, № 7).

Summary

THE INHERITANCE LAW IN BOKA

(A review of the situation in the 19th century and the beginning of the 20th)

Dr Petar STOJANOVIC

The commensalism of the Slav common law and European law gave a particular solution and specific institutions to the inheritance law in Boka. In trying the inheritance law cases the littoral village acts according to the common law. In the towns and trade centres of Boka, inhabited by Roman population, these cases are tried on the basis of European law originating from Roman-Byzantine law. However, the towns and villages of Boka, with their law institutions, influence one another and mingle among themselves. The villages are not resistant to the influence of European law just as well as there is obvious influence of the common law on the sentences in the inheritance law cases tried in the towns of Boka.

Due to increased commodity — monetary exchange and developed private property relations the inheritance based on the last will is much more frequent in Boka than in its hinterland of Hercegovina and Crna Gora. The last will inheritance law in Boka contains, though less stressed than in Crna Gora or Hercegovina individual ideas of the inheritance law. There is a stressed priority of male heirs compared to female ones in the same inheritance line, as well as the priority of male descendents to female. The inheritance is not merely a property succession of the deceased in the person of the heir, it continues the personality of an ancestor though indirectly.

The common inheritance law in Boka slowed down the process of the application of Austrian law. The last will corrected the inadequate solutions reached by the literal application of the inheritance law. Thus heir's rights and obligations are stated precisely while vague and disputable situations are avoided in the treatment of legacy. The last will is a precaution against possible abuse at the expense of the wife, children still under age and the invalid by the lawful heirs.